

Толерантність

«одеського дворика»

Місто Одеса виникло в останнє десятиліття XVIII століття та завдяки стрімкому розвитку вже в 70-ті роки XIX ст. стало четвертим містом Російської імперії (після Санкт-Петербурга, Москви та Варшави). Багатонаціональний склад населення сприяв взаємозбагаченню культур різних народів і сформував в Одесі специфічний устрій вільного толерантного міста. Феномен «одеського добросусідства» бере початок від звичайного «одеського дворика» де традиційно в мирі та дружбі жили та продовжують жити представники різних національностей та етносів.

Tolerance

of Odessa's yards

Odessa was founded at the last decade of XVII century and became the fourth city of Russian Empire (next to St. Petersburg, Moscow and Warsaw) at the 70-th of XIX century thanks to rapid development. Multinational composition of Odessa facilitated to enrichment of cultures of different nationalities and formed specific order of tolerant city at Odessa. Phenomena of "Odessa's good neighbourhood" begins from the common Odessa's yard where lived and live representatives of different nationalities and ethnic groups at peace and friendship traditionally.

В історичній ретроспективі національний склад населення м. Одеси вражає своєю різноманітністю. За останніми даними, тут проживають представники понад ста тридцяти трьох народностей, які в сукупності і формують своєрідну візитну картку Південної Пальміри – так званий **«особливий одеський колорит»**.

Про один з основних елементів одеського колориту – **«одеські дворики»**, проспівано багато пісень, написано багато віршів, придумано незліченну кількість анекдотів. Це особлива сторінка в історії м. Одеси, бо спочатку... були такі дворики! Мабуть, саме з філософії одеських двориків і розпочався міф про Одесу, оскільки саме в них зберігається найголовніша таємниця одеського колориту та толерантності.

Одеські дворики: роботи сучасного художника Г. Верещагіна

Толерантність одеського дворика сформувалася історично і завжди була пов'язана з багатонаціональним характером місцевого населення.

Один з істориків підрахував, що в кінці XVIII ст. третину жителів Одеси становили іноземні переселенці. Тут було багато греків, албанців, молдаван, євреїв, італійців, німців, вірмен, сербів та інших. Протягом 1815–1861 років Одеса продовжувала швидко рости і перетворилася на найнаселеніше місто Придніпров'я, причому в значній мірі – завдяки саме іноземцям. **Сучасники говорили, що в Одесі розмовляють двадцятьма мовами і сповідують десять релігій.** Такий багатонаціональний уклад причаровував мандрівників та надавав місту неповторного вигляду. У першій половині XIX століття один німецький мандрівник дав наступну характеристику мовній ситуації в Одесі: «Російська є мовою простих людей, слуг, ринку і порту, а також офіційною мовою влади. На італійській говорять італійці та греки, це мова комерції та біржі. На французькій говорять у вишуканих колах... Змішання мов, яке спостерігається майже скрізь у Росії, досягає воістину вавилонського рівня в Одесі».

Таким чином, вже на початку історії Одеси чітко зафіксована одна з головних її рис – відкритість до світу та різних національностей.

Ця відкритість посилюється в міру становлення Одеси, її благоустрою при герцогу де Ришельє, що привернуло до міста увагу багатьох зарубіжних інвесторів та фахівців. Саме з цього часу починає складатися інтернаціональний та космополітичний образ міста. Свідчення тому – книги про Одесу **Антуана де Сен-Жозефа** (1805 р.), **Шарля Сікаріо** (1808 р.), **Леклерка** (1811 р.), та ряду інших авторів.

Так, учений і літератор **Огюст де Лагард** застав Одесу вже зі сформованим громадянським суспільством та традиціями добросусідства. Лагард опинився тут у розпалі однієї з найбільш лютих чумних епідемій, яка забрала життя кожного третього-п'ятого родянина. Вражаюче, але в **«місті чуми люди міцно трималися один за одного, подібно членам єдиного сімейства».** Невтомний

Ришельє, ризикуючи життям, відвідував хворих одеситів, вселяючи їм надію на порятунок. Чума не розрізняла людей за національною ознакою, вона однаково байдуже косила грецького комерсанта і німецького аптекаря, французького кулінара і єврейського кравця, польського землевласника і турецького матроса. Лагард підкреслював: «в Одесі мирно співіснують храми різних конфесій, в місцевому театрі йдуть вистави російською, польською, італійською та німецькою мовами».

«У суботні вечори, в теплу пору року, – пише інший дослідник **Роберт Лайелл**, – міські сади стають місцем гулянь, в яких бере участь багато людей різних національностей, одягнених у найрізноманітніші костюми і розмовляючих на різних мовах». Аналогічний мотив виразно звучить у переважній більшості інших авторів. Візьмемо, наприклад, допушкінський опис **Миколи Чижова «Одеський сад»**, опублікований в 1823 році: «Ми входимо в сад, і чарівне видовище вражає наші погляди: уявляєш, що всі народи зібралися тут насолоджуватися прохолодою вечора та ароматним запахом квітів. Рослий турок ... пропонує вам смачний напій азійський, між тим як миловидна італійка, що сидить під густою тінню в'яза, перенесеного з берегів Волги, подає вам морозиво в чистій склянці... Представник великого Вашингтона йде біля жителів Каїра і Александрії; древній нащадок норманів зі скель Норвегії, розкішний іспанець з берегів Гвадалквівіра, мешканці Альбіону, Провансу і Сицилії зібралися, здається, щоб представити тут скорочення всесвіту... **Можна сказати, що в Росії немає іншого місця, де б ми знайшли подібне видовище**».

Тільки куди усім цим авторам було змагатися з такою помітною в літературному світі фігурою, як **Ю. І. Крашевський**, «польський Вальтер Скотт». Він-то зумів досягнути побут і звичаї Чорноморського Вавилону «до основи, до коренів, до серцевини». Його книга **«Спогади про Одесу, Едіссане і Буджак»**, видана у Вільно в 1845 – 1846 рр. – один з найкращих творів, пов'язаних з одеським феноменом. «Зовнішність вулиць Одеси відкриває, так би мовити, фізіологію міста, – пише Крашевський з властивою йому м'якою іронією, – тут можна побачити представників будь-яких народів, починаючи від неохайного турка до італійця з довгим чорним волос-

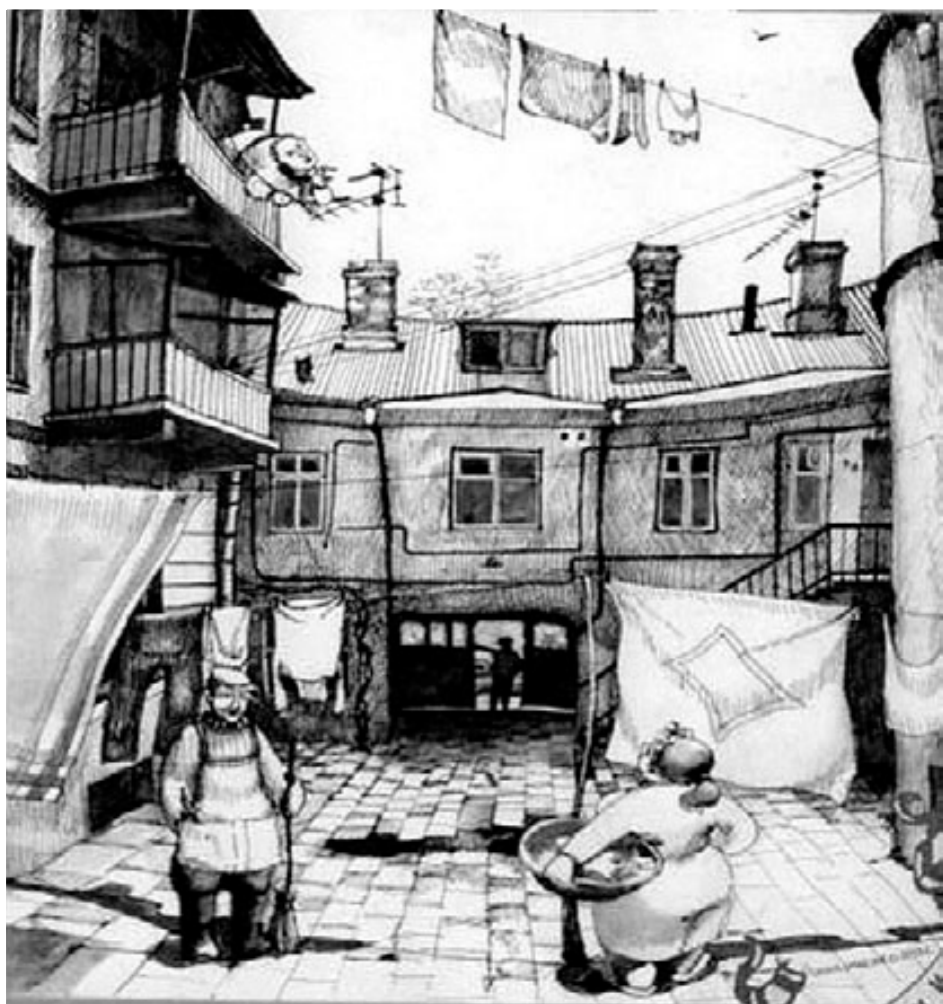
сям, грека в яскраво-червоній фесці, караїма, в татарському своєму вбранні походжаючого по вулиці, і до європейця... Тут бачиш росіян з довгою темною бородою і в сарафані допетровських часів ... далі грека албанського у білій спідниці, гранатовій куртці з випуском, чорних панчохах і черевиках... Все це кричить, ходить, переміщується, нічому не дивується, не потішається над собою і ставиться до оточуючих як до неминучості».

В нещодавно опублікованих спогадах **Олександра Де Рибаса**, внучатого племінника Йосипа Де Рибаса, можна прочитати: **«Без насильницького впливу з боку адміністрації, народності зживаються на ґрунті спільних інтересів, обмінюючись один з одним і знаннями, і думками, і силами. І не було між ними ворожнечі, а якщо було суперництво, то лише в галузі торгівлі та мистецтва».**

Уособленням такого характеру міста був саме «одеський дворик» – великий і багатонаціональний, де ніколи не обговорювалася національність. Тут складно було докричатися до сусідів, навіть вийшовши на балкон.

Але, тут завжди вміли слухати, розуміти і допомагати один одному, незважаючи на національність та віросповідання.

Вибір звичайного одеського «дворика» як особливого соціального простору не випадковий. Закриті двори будівель XIX і початку XX століття знайомі жителям Києва і Петербурга, але саме в Одесі ці дворики вважаються відмінною

**Одеський дворик:
робота сучасної художниці Т. Поповиченко**

ресою міста, своєрідним прикладом міської різноманітності. Стара Одеса, від робочих кварталів Молдаванки і Пересипу до центральних районів міста, складається з прямих вулиць і дворів, потрапити до яких можна тільки через зазвичай темне і обшарпане підворіття. Підворіття – це перехід між внутрішнім «домашнім» простором двору і вулицею, бульваром або проспектом.

Таким чином, одеський дворик – це те соціальне поле, в якому проблема добросусідського співіснування була не абстракцією або ідеєю, а щоденною практикою. Це твердження не означає, що в радянських спальних районах відносини складалися по іншому, ніж у дворах. Проте, тим не менше, архітектурна форма і планування відіграють певну роль у встановленні соціальних та міжнаціональних відносин.

До недавнього часу, одеські дворики нагадували комунальні квартири, а часто були їх своєрідним продовженням. Домашнє життя проходило на видноті: сусіди перемовлялися, лаялися, з'ясовували відносини з балконів і галерей; влітку спали на тих же балконах або у дворі. Невід'ємним атрибутом двору був стіл і лавки. Тут, практично щодня в літній час, жінки збиралися балакучою компанією дрібнити овочі для салату або борщу, проходили чаювання і перекури, пліткували і обговорювали останні новини.

Чудово ілюструє «буття» одеського дворика **повість Олександра Каневського «Теза з нашого двору»**, в якій автор захоплено розповідає читачам про те, наскільки були всі дружні в багатонаціональній одеській сім'ї, як співпереживали і допомагали один одному. *«...там сиділа на лавочці, зануривши ноги у миску з гарячою водою, яка-небудь пильна баба Маня, обговорюючи з сусідкою, яка сиділа точно так само на іншій стороні вулиці, насущні проблеми: ціни на базарі, перехожих, зятя і невістку. ...там варили повидло, пекли на відкритому вогні баклажани, витрушували доріжки, виховували дітей, сварилися і мирилися»* – так, будь-який одеський дворик представляв собою цілий світ в мініатюрі.

Неодноразово темою одеського дворика переймався і кінематограф, який дав глядачам багате уявлення про одеський колорит. До-

Дворик «Гоцмана» на Колонтаївській, 21

одеському журналу «Пасаж», актор Володимир Машков зізнався, що під час зйомок фільму дійсно полюбив ці унікальні одеські дворики.

В мережі Інтернет можна знайти декілька аматорських відеороликів, котрі за три хвилини «проведуть» для вас екскурсію по одеським дворикам (наприклад www.youtube.com/watch?v=M4zU7mU7oU) та безліч робіт одеських художників, присвячених одеським дворикам (наприклад www.svitm.com.ua/index.php/excursii/9-citytours/31-odesskiyedvoriki/85)

Багатонаціональні одеські дворики прищеплювали і розвивали певну космополітичну компетенцію та навички спілкування, побічним важливим продуктом яких була мова. Безперечно, саме в одеських двориках відбувалося формування своєрідної **«одеської мови»**

Кадр з кінофільму «Ліквідація» (2007)

статньо згадати лише популярний **фільм «Ліквідація»**, котрому величезну долю чарівності та шарму дали саме одеські дворики. Зокрема, **дворик на Колонтаївській 21** (де жив Дава Гоцман разом з сусідами), дворик на **Спирidonівській 8** (будинок езотеріка), дворик на **Княжескій 26** (де жив Фіма). В інтерв'ю

і лексикону шляхом змішування фраз і слів з різних мов (російської, ідиш, грецької, польської тощо). **«Одеська мова»** з'явилася в першій третині ХІХ століття, коли був зафіксований сильний вплив особливостей французької, грецької, італійської та української мови. Протягом ХІХ століття посилився вплив мови ідиш, у зв'язку із зростанням єврейського населення. Завдяки ЗМІ та естраді специфічний одеський слоган і місцеві вирази стали відомі далеко поза межами Одеси. «Така одеська мова, начинена мовами всього світу, приготована по-грецьки, з польським соусом. І одесити при всьому цьому запевняють, ніби вони говорять «по-російськи» – заявляв з цього приводу В. Дорошевич.

До речі, **одеська кухня** – це теж суміш кулінарних традицій різних народів. Переплетені за два з гаком століття звичаї та смаки всіх народів, створили унікальну «одеську кухню»: по-українському ситну, по-єврейському щедрю, як у турків і болгар гостру, вишукану і тонку, як у французів...

В ХХ столітті життя одеського дворики відображало непростий характер реально існуючого космополітизму радянської епохи. Навіть якщо й було бажання ізолювати себе від «нагляду» сусідів або переїхати в інший двір, то можливості такого маневру були дуже обмежені. **Інакше кажучи, у жителів двору не було кращого (іншого) вибору, ніж прагнути до мирного співжиття і з цією «необхідністю» вони справлялися найбільш продуктивним чином.**

Багатонаціональний характер міста дозволив Одесі і в непростих сучасних умовах зберегти традиції добросусідства. Англійська журналістка і за сумісництвом письменниця, Ганна Рід, вважає, що Одесі, швидше ніж іншим містам України, вдалося скинути «одноколірне покриття» радянських часів і показати свою справжню багатоетнічну ідентичність. Це пов'язано і з перейменуванням вулиць (Грецька, Арнаутська, Єврейська, Польська), і з «повторенням історії». За словами Рід, **«іноземці побудували місто, і тепер іноземці знову вдихають у нього життя»**: швейцарці відремонтували готель Лондонський, кіпріоти відкрили казино в будівлі старої біржі, греки побудували новий торговий центр «Афіна», італійці оновили порт і т.д.

Хоча, на жаль, колишні «сільські» властивості двору, де всі знали один одного, наразі швидко зникають. Натомість,

з'являється нова анонімність великого міста та нова міська різноманітність. Певне занепокоєння з приводу того, хто живе за стіною ще присутнє, але бажання дізнатися про «іншого» вже не є нормою співіснування. Ті ж самі старожили, які з ностальгією і гордістю згадують стару багатолику Одесу, *«де завжди жили більше 100 національностей»*, сьогодні не висловлюють особливого ентузіазму з приводу іноземців у себе в дворі. Нові стіни і двері, окремі сходи та ізольовані квартири створюють відчуття більш незалежного і захищеного приватного життя, але вони також сприяють зміцненню нових соціальних бар'єрів.

Одеські дворики сьогодні

Проте, багато «справжніх» одеських двориків ще залишилося і всі бажаючі можуть до них зазирнути – двори знаменитої одеської Молдаванки (з численними дерев'яними галереями), шикарні дворики центральної частини міста (наприклад, італійський дворик одеської філармонії, Пале-Рояль), дворики, відмічені елементами одеської «дворової скульптури» (наприклад, дворик на Дерибасівській, де стоїть пам'ятник винахіднику мови есперанто Лазарю Заменгофу).

Саме в одеських двориках можна відчути справжній дух Одеси – найбільш багатонаціонального міста в Україні, де люди різних націй живуть і ладять один з одним. Адже з самого дитинства жителі міста в подібних двориках виховуються в атмосфері гостинності, сердечності, а головне – толерантності. Саме тому, ніякі міжетнічні зіткнення не мали тут місця в минулому і відсутні нині. Одеса та «одеські дворики» завжди славилися своєю толерантністю та дружелюбністю, і одне з головних завдань сьогодні – підтримати такі традиції.

Ігор Бринош